

Ali je sociologija sposobna proizvesti utopije - alternative?

POVZETEK: Članek podaja aktualno in kritično razmišljanje o sociologiji na prehodu iz moderne v postmoderno družbo. Temeljni poudarek je razprava o smiselnosti, sposobnosti in nujnosti ukvarjanja z vprašanjem, ali je sodobna sociologija zmožna reafirmirati substancialno racionalnost in konstruirati alternative obstoječemu družbenemu razvoju, ali je torej sociologija sposobna proizvesti konstruktivne in produktivne "utopije".

KLJUČNE BESEDE: sociologija, utopije, formalna racionalnost, substancialna racionalnost

V nasprotju z "jehovcem" Fukuyamo, ki je pred dobrim desetletjem ugotovil, da je zgodovina že na koncu, utemeljitelj svetovno-sistemske analize Immanuel Wallerstein napoveduje, da imamo še približno petindvajset do petdeset let časa razmišljati o "novem najboljšem možnem svetu". V *Utopistikah*, ki so skupaj z *Dediščino sociologije* izšle lani tudi v Sloveniji (Založba *cf, 1999), zato vabi, če že ne kar roti, vse, ki se ukvarjamo z družbeno teorijo, da naj začnemo ponovno intenzivneje razmišljati o tem, kakšen naj bo svet po preteku še razpoložljivega časa.

Brez panike, Wallerstein definira utopistike kot alternative, ki naj pomagajo "substantivni racionalnosti", da bo ponovno prepričljivejša in zato tudi učinkovitejša od "formalne racionalnosti". Jasno pove tudi, da se ne zavzema za utopije, ki "imajo religiozne funkcije in so včasih tudi mehanizmi politične mobilizacije" in so zato pogosto "gojišča iluzij ter neogibno tudi razočaranj". V nasprotju od takšnih religioznih utopij so *utopistike zastavljene kot resna ocena zgodovinskih možnosti*, nekakšna "vaja v substantivno racionalni presoji o možnih alternativnih zgodovinskih sistemih". Z drugimi besedami, gre za to, kako preprečevati naraščajočo krizo legitimnosti družb visoke moderne, ki jim nekateri pravijo tudi postmoderne družbe, krizo, ki se pogloblja prav zaradi vse manjših možnosti (sposobnostih) realnih vsebinskih presoj in odločanja. Primerov je ogromno: od milenijskega hrošča do EU norosti norih krav in slinastih parkljarjev, skrivnostnih Natovih izstrelkov do nezmožnosti presoje ali je nekdo res računalniški svetvoni prvak.

Kriza svetovnega sistema, se pravi kapitalistične ekonomije in liberalne države, ima seveda svoje strukturne vzroke (in učinke), a to, kar nas kot družboslovce in družboslovke lahko skrbi, je, da smo se nehali spraševati o predpostavkah svetovnega sistema in o ključnih mehanizmih njegovega funkcioniranja. Še huje, mišljenje alternativ, utopistik, se običajno cinično zavrača kot stvar premaknjenih sanjačev, starih nostalgikov,

ki so zgubili stik z realnostjo, in tu in tam kakega privilegiranega univerzitetnega profesorja, ki je tako vse troje hkrati.

Kljub neštetim in zelo nazornim primerom se zdi, da pri nas ta zagata še ni povsem dojeta. Vendar kljub temu razprava na to temo ni preuranjena, prazvaprav je celo zelo nujna. Največ pozornosti in energije je pri nas že kar nekaj časa usmerjeno zgolj v presajanje in prevajanje že izdelanih, t.j. že institucionaliziranih formalnih EU rešitev na domača tla. Ves ogromni "prevajalski posel" temelji na predpostavki, da so rešitve znane, gre samo še za to, da jih nekoliko, če sploh, prilagodimo našim posebnostim. Vse bolj očitno postaja, da je treba močno okrepiti skepticizem do teh domnevnih rešitev. Predpogoj tega pa je seveda sposobnost substancialne presoje in odločanje na tej osnovi.

Delna izjema pri nekritičnem prevzemanju "evropskih izhodišč" je zgolj tradicionalistično obarvan skepticizem – bojazen pred izgubo nacionalne identitete. Drugače rečeno, edina skepsa, ki jo slovenstvo goji, je v temelju napačna, v kolikor vztraja na domačijski endogamiji in ksenofobičnosti. Skoraj povsem pa je *odsotna temeljna substancialna presoja* tega, kaj pravzaprav hočemo doseči, t.j. kakšni so naši cilji. Ko bo proces pridruževanja že bolj proti koncu (?), se bo nedvomno tudi pri nas z vso težo odprlo vprašanje "kaj sedaj", kaj početi, kako dati vsebino, t.j. "substanco", formalno urejenim evropeiziranim proceduram in strukturam.

Morda zveni nekoliko patetično, vendar misliva, da je sociologija "poklicana", da išče rešitve iz zagat, v katere nas vodi prevlada formalne racionalnosti. Celo več, v tem vidiva priložnost tudi za izhod iz domenevne krize sociologije, ki naj bi bila povezana s sesutjem tradicionalnih utopij. Meniva, da je občutek krize v sociologiji prav tako v veliki meri posledica prevlade "formalne racionalnosti" znotraj stroke. Sociologija se je po najinem mnenju preveč lahkoverno spustila v tekmo na področju, ki so prejkone domena konformistično "integrativnih" (U. Eco) pravnikov, "upravnikov", informatikov, kibernetikov, specialistov za organizacijo, in podobnih, sociologiji na videz sorodnih, "strokovnjakov brez duha in užitarjev brez srca" (Weber)¹.

Zdi se, da sociologija pri nas in tudi drugod po svetu le redko premore samozavest (sposobnosti), da bi na glas govorila o tem, kako je formalna racionalnost zgoljčasna in navidezna rešitev za negotovost in "rizičnost" modernih družb in da se je treba odločneje upirati tej zapeljivi konformistični lagodnosti.

Skratka, če poizkušamo biti konstruktivni, se zdi smiselno *iskati sinergetsko pot med apokaliptičnim in o integriranim tipom sociologije* (družboslovja) - kot ju opredeljuje Umberto Eco v svoji vivisekciji znanega stripa Superman. Apokaliptično družboslovje se preživlja tako, da producira teorije dekadence (medosebnih razmerij, vrednot, okolja...), integrirano pa tako, da sploh ne producira nikakršne teorije. Slednji so videti zelo zaposleni s produkcijo poročil, ekspertiz, nasvetov, predlogi izboljšav, predvsem pa z iskanjem tržnih niš za lastne dejavnosti. Prvi so po definiciji pesimisti, uživajo v odkrivanju vedno novih problemov, drugi ne eno ne drugo (čeprav so privatno lahko oboje), so pa prav tako po definiciji predvsem ne-oponentni, ne-oporečniki, "realisti", ki dejanskost sprejemajo kakršna pač je. Kar apokaliptiki prognozirajo, je za integrirane njihov vsakdanji milje.

Namesto iskanja novih poti "sociološke imaginacije" je sociologija brez večjega odpora pristala na modernistično igro formalne specializacije in se tako zapletla v tragikomični položaj. Razpadla je na množico specialnih disciplin, ki zaradi svojih nestabiliziranih identitet delujejo navznoter precej nervozno, celo nevrotično, navzven pa - skladno z logiko narcizizma majhnih, vendar seveda "ključnih" razlik - velikokrat prav tragikomično.

Posledice systemske diferenciacije in specializacij znotraj univerzitetne institucije se kažejo na številne, velikokrat ne prav smiselne načine, npr. kot ustanavljanje "bypassnih" oddelkov, kateder, modulov, ipd., s katerimi se je mogoče elegantno izogniti "maharadžam", ki zasedajo določeno področje; ali pa kot precej prazna specializacija, ki se nekritično zgleduje po »nevprašljivih« tujih zgledih: če je dobro za Nemce, Angleže Evropejce, potem je dobro tudi za nas... ; kot specializacija, ki promptno odgovarja na "zahteve prakse", s čimer se sociološka vednost kaj hitro prekopicne v (tržno) vrednost. ipd.

Podobno smešno in naivno delujejo tudi že več kot sto petdeset let trajajoče investicije v to, da bi sociologija končno postala prava "znanost". Pri tem ima pomembno vlogo tudi nekritično in predvsem konformistično pristajanje na pogoje univerzitetnega sistema, ki sili vse vpletene k iskanju niš, ki bi institucionalno utrdile izvirnost, družbeno potrebnost njihovih specialnih disciplin. Zelo tragikomično je npr. pohlevno pristajanje na absurdne točkovanje habilitacijske sisteme, v katerih je formalna presoja povsem povozila substancialno. Med temeljne razloge krize sociologije je nedvomno treba uvrstiti tudi hipokritično in neživljenjsko prizadevanje za ideološko nevtralnost oz. apolitičnost sociološkega delovanja. ....

Zaradi tega niti ni presenetljivo, da so v zadnjem času ena najbolj vitalnih, intelektualno produktivnih, živih akademskih izkušenj znotraj družboslovja lezbične in gejevske študije, ki zase pravijo, da so dialog med disciplinami, izkušnjami in razlikami. Udarna pest teh študij so "Queer Studies", ki se posmehujejo družboslovnim scientizmom, se zavestno odločajo za pristrane teoretske perspektive, za teorijo kot politiko in delujejo subverzivno, ker nagajajo in brcajo v vse samoumevne (taken-for-granted) družboslovne kategorije. In tako ostajajo zunaj formalne sociologije. Na področju Zahodne Evrope in ZDA, kjer imajo te študije že četrstoletno akademsko zgodovino, se večinoma ne nahajajo znotraj oddelkov za sociologijo, kot bi morda pričakovali, temveč so del "urbanih študij", na odelkih za geografijo.

Glavna negativna posledica kriznega stanja sociologije je torej njena samozadovoljna sterilnost, t.j. *nezmožnost kreirati utopije* kot alternative sedanji enostranski in kratkovidni prevladi formalne racionalnosti. Toliko bolj ta "očitek" velja tistim sociologinjam in sociologom, ki delujemo v relativno varnih zavetjih univerz, kjer naj bi se ravno producirale teorije in z njimi utopistike. Zato bi veljalo najprej premisliti sedanji položaj akademskih institucij in položaj sociologije v njih. Univerza je namreč vse bolj videti kot strukturni geto, ki ne šteje tako rekoč nič, v kolikor ne proizvaja za lokalni ali svetovni sistem neposredno koristnih informacij². Dober simptom univerzitetne "odvečnosti" je, da je polna studentk in da se tudi profesorske vrste počasi polnijo z ženskami, čeprav gre seveda povečevanje števila žensk med visokošolskim učiteljskim

kadrom pripisati slabo plačanemu pedagoškemu poklicu. Feminizacija univerze je znak tega, da alma mater morda drsi na smetišče zgodovine, oziroma tega, da ji vse bolj ostaja le še njena socialna funkcija, to pa je nadzor nad socialnim moratorijem mladih generacij.

Še bi lahko nadaljevala v tej smeri, vendar ob tem tvegava, da se zapleteva v znane pasti vsesplošne kritike in samokritike. Okrogla miza naj bi poizkušala doseči prav nasprotno, t.j. *sprostitev iskrovosti, kreativnih potencialov*, ki prav gotovo obstajajo in ki jih omogočajo velike zaloge znanj, opravljene v preštevilnih predalih in predalčkih. K oživitvi sociologije bi torej po najinem mnenju veliko prispevala sprostitvev disciplinirane domišljije, pa tudi bržkone še vedno metodološko sporno premetavanje znanj in izkušenj, t.j. veselo preskakovanje nizkih in visokih ovir med različnimi sociologijami in drugimi družboslovnimi ter celo nedružboslovnimi panogami.

P. S.: Da ne bo kdo mislil, da so najine gornje teze le simptom "krize srednjih let", navajava še misli triinosemdesetletnega Hobsbawma, ki jih je pred kratkim povedal v intervjuju za italijanski časopis Espresso:

1. zaton revolucionarnih vizij je temeljito izpraznil stranke krščanske in liberalne provenience, ker so same že davno pozabile na vizije in gradile predvsem na antikomunizmu.
2. Giddensova "tretja pot" se mu zdi samo topografski koncept, ne pa politična vizija.
3. Glavni problem je zginevanje kolektivnih dimenzij iz javnega življenja: najpomembnejše politične izkušnje 20. stoletja so gradile na politiki množic, danes pa premočno prevladujejo politični koncepti, ki so zgrajeni na grobem individualizmu.
4. Težava je v tem, da se za površjem individualizma skriva porabništvo, kar pomeni, da tvegamo zamenjavo državljana s klientom iz supermarketa.
5. Še večja težava je, da manjka konkretnih utopij (utopistik?). Če ni kakega "principa upanja" (Bloch), nam ostaja samo negotovost kot temeljna izkušnja prihodnosti.
6. Star ideal liberalizma (recimo v Angliji 19. stoletja) je bratstvo med ljudstvi in mir med narodi. Danes liberalizem nima nikakršne utopične vizije več. Sreča kot stranski produkt gospodarske rasti ni več dober mobilizacijski motiv.
7. Pozabimo malo na svete tekste in na ideologijo in pogledimo, kaj so žive izkušnje živih ljudi.

Opombe

1. Že pri utemeljiteljih sodobne sociološke misli so bili prisotni tudi razmisleki oz. dileme družbeni vlogi znanosti o družbi, torej o "uporabnosti" sociologije. Po dobrem stoletju razvoja sociologije so ta vprašanja še vedno prisotna. Postavljajo pa se seveda v drugačnih okoliščinah, kot so bile v času, ko je pozitivizem poskušal "narediti" sociologijo metodoško podobno naravoslovju. Danes gre za situacijo, v kateri Wallerstein sociologiji oz. družbenim znanostim pripisuje osrednjo vlogo pri povezovanju naravoslovja in humanistike. Utopije so del tistega, s čimer se ukvarja družboslovje, ne pa naravoslovje. »Četudi nam je jasno, da ni in ne more biti gotove prihodnosti, podobe prihodnosti vendarle vplivajo na to, kako ljudje delujejo v sedanjosti. Poudarek, ki ga hočemo, je poudarek na kompleksnosti, temporalnosti, in nestabilnosti, kar danes ustreza transdisciplinarnemu gibanju, ki postaja vse močnejše.« (Wallerstein 1999: 82-83).

2. Trdno smo prepričani, da je neka vrsta univezalizma nujen cilj diskurzivne skupnosti. Hkrati pa priznavamo, da je vsak univerzalizem zgodovinsko določen v tem, da omogoča medij za prevajanje, hkrati pa določa pogoje za intelektualno diskusijo in je tako vir intelektualne moči. Priznavamo tudi, da vsak univerzalizem prilagaja odgovore sebi in da te odgovore v nekem smislu določa narava vladajočega (vladajočih) univerzalizmov (pravičniške iluzije o enem samem pravem svetu pri nas!). In menimo da se je pomembno strinjati, da hkrati obstajajo razne interpretacije negotovega in zapletenega sveta. Samo pluralistični univerzalizem nam lahko omogoči, da doumemo bogastvo družbenih realnosti, v katerih živimo in smo živeli (Wallerstein, prav tam).

Naslova avtorjev

Dr. Drago Kos

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

p.p. 2547, 1000 Ljubljana,

e-mail: drago.kos@uni-lj.si

Dr. Tanja Rener

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani

p.p. 2547, 1000 Ljubljana,

e-mail: tanja.rener@uni-lj.si

Rokopis sprejet januarja 2001. Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo: vabljeni predavanje na znanstvenem srečanju (Letno srečanje slovenskih sociologov, Nova Gorica '2000).